

Kemény Gábor

ÁRRENDSZER ÉS IGAZSÁGOSSÁG

Oswald von Nell-Breuning piacbarát nézetei az 1920-as évek Németországában

1. Bevezetés

Oswald von Nell-Breuning neve alig ismert a hazai olvasótábor előtt. Ez nem csoda: a német jezsuita szerzetes az 1920-as évek közepén kezdett el publikálni, a figyelem pedig doktori disszertációjának (*Grundzüge der Börsenmoral – A börzemorál alapelvei*) 1928-as megírása után irányult rá. Amikor azonban a külföldi, így a magyar érdeklődés is intenzívebbé válhatott volna iránta mint az 1931-es *Quadragesimo Anno* című enciklika egyik fő szerzője iránt, a náci hatalomátvétel miatt szilenciumra kényszerült. A II. világháború után pedig, amikor Nell-Breuning NSZK-beli tevékenységével kiérdemelte a katolikus szociális tanítás Nesztora nevet,¹ a hazai szocialista rendszer vetett gátat a nell-breuningi gondolatok magyarországi terjedésének.

Ez a tanulmány Nell-Breuning doktori disszertációját kívánja szélesebb aspektusba helyezni, felvillantva mindazokat a körülményeket, amelyek befolyásolták a mű megszületését. Így szóba kerül a korabeli német gazdasági helyzet, a közgazdaságtudomány németországi állapota, valamint a katolikus körök szociális-gazdasági tanítása. Mindezek azt szolgálják, hogy érthetővé váljon, miért foglalkozott egy jezsuita szerzetes gazdasági kérdésekkel, és hogy miért váltott ki korában akkora visszhangot a mű.

2. A német közgazdasági hagyományok és piaci helyzet

A máig a közgazdaságtudomány gerincét képező neoklasszikus közgazdaságtan² a II. világháború előtt nem rendelkezett erős állásokkal Németországban. Míg a legkorábbi német közgazdák örömmel fogadták Adam Smith nézeteit, a következő generáció már nem tudta akceptálni a láthatatlan kéz, az önműködő piac és az éjjeliőr-állam koncepcióját egy olyan országban, ahol a 17. századig visszanyúló hagyománya volt a gazdaság állami fejlesztésének és irányításának (*kameralizmus*), amelynek fejletlen ipara nem tudott versenyben maradni az 1700–1800-as évek angol gyáriparával, és ahol a gazdaság szereplői csak az államtól várhatták az egységes német piac megteremtését. Nem beszélve arról, hogy a német gazdaság átalakulásával együtt járó szociális megrázkódtatás sokakat szembefordított a laissez-faire kapitalizmussal. A német iparvédelem első szószólója Friedrich List volt, akinek a gondolataiból és a német sajátosságokból csírázott ki az ún.

¹ Lásd Friedhelm HENGSBACH – Matthias MÖHRING-HESSE – Wolfgang SCHROEDER: *Ein unbekannter Bekannter. Eine Auseinandersetzung mit dem Werk von Oswald von Nell-Breuning SJ*, Ketteler, Köln, 1990.

² Vö. MÁTYÁS Antal: *A korai közgazdaságtan története*, Aula, Budapest, 1999.

német történeti iskola, amely komoly erőfeszítéseket tett azért, hogy a neoklasszikus közgazdaságtant meghaladó közgazdasági elmélettel rukkoljon elő. Ezzel a német történeti iskola a marxista-szocialista nézetek mellett a neoklasszikus modell legnagyobb bírálójává vált. A német történeti iskolához kapcsolódott a társadalomjogi iskola, amely olyan történelmi képződménynek tekintette a gazdasági rendszert, mely igény szerint átalakítható.

Mindezek mellett e két iskola képviselőinek (az ún. katedraszocialistáknak) volt köszönhető az első állami társadalombiztosítás elméleti kidolgozása a Német Birodalomban, amiben nemcsak a szocialisták „nemzetrontó” tevékenységének megakadályozása hajtotta őket, hanem a neoklasszikus modell őszinte bírálata és a szociális kérdés³ rendezésének vágya is.

Az I. világháború még inkább kikezdte a neoklasszikus doktrínába és a szabad piacba vetett hitet, hiszen a háború kezdetével megszűnt a szabad kereskedelem, a belső piacok, és (különösen Németországban) a gazdaság minden szektora állami ellenőrzés és irányítás alá került. A világháború után a szabad piac első élményét a hiperinfláció jelentette a németek számára, növekedett a társadalmi polarizáció, miközben nem álltak helyre a világ gazdasági kapcsolatok, fennmaradtak a vámfalak a gazdaságok között, és a gyenge konjunktúrális helyzetben általánossá vált a munkanélküliség. Ebben a helyzetben tovább nőtt a neoklasszikus doktrínát és a kapitalizmust bírálók köre mind balról, mind jobbról.

3. A katolikus egyház társadalmi tanításának kezdetei

A katolikus egyház első reakciója a szociális kérdésre a már meglevő karitatív tevékenység kiterjesztése volt. Hamar megszületett azonban az igény arra, hogy elméleti síkon is foglalkozzanak a társadalom és a gazdaság új jelenségeivel. Ennek legfontosabb eszköze az újskolasztikus filozófia volt, melynek középpontjában a klasszikus természetjog áll. Az újskolasztika szerint az ember a természet jeleiből következtetni tud az isteni igazság nyomaira, ez a természetjog, ami az állami törvénykezés gerincét és az isteni kinyilatkoztatással együtt az emberi élet alapját kell képezze. Bár az újskolasztika a modern kort megelőző filozófiai rendszer volt, az emberi személy méltóságának és a közjó gondolatának felélesztésével komoly eszközöket adott a katolikus gondolkodók kezébe.

3.1. Romanticista-szociálkorporatív irányzat Már a napóleoni háborúk idején megjelentek az első, a kapitalista rendszert és a demokratikus kezdeményezéseket elutasító katolikus nézetek is, melyeket Adam Müller foglalt össze.⁴ Müller elvetette a szabad versenyt, és a feudális gazdasági rendszerhez való visszatérést szorgalmazta. A század második felére

³ A német nyelvterületen az 1830-as évek elején terjedt el a kifejezés, amellyel az ipari forradalom során megjelenő elszegényedést, a népességgrobbanást és a nagyvárosok kialakulását, valamint a tömegek proletarizálódását és az ezt kísérő problémákat jelölték.

⁴ Adam MÜLLER: *Die Elemente der Staatskunst*, Berlin, 1809.

világossá vált, hogy az ipari forradalom előtti korszak gazdasági rendjéhez való visszatérés utópia, de továbbra is kérdés maradt a társadalmi rétegek közötti ellentét növekedése, amelynek megoldását a katolikus gondolkodók egy része a szociálromantikus gondolathoz hasonlóan a múltbeli példák felelevenítésével kívánt megoldani.⁵ Az ún. szociálkorporatista irányzat első képviselőjének Karl von Vogelsangot tekinthetjük, aki a feudális céhek és a szövetkezetek mintájára kívánta szabályozni a gazdasági rendszert és megoldani a szociális kérdést. Ezen „hivatásrendek” feladata lett volna a munkások és a tulajdonosok közötti érdekellentét feloldása, a munkások proletársorsból való felemelése (családi bér), a verseny és az árak szabályozása kartellszerű megállapodások segítségével.⁶ Vogelsang a hivatásrendeket kívánta megtenni a kormányzás alapjául, amelyek egyfajta rendi országgyűlést alkothattak volna. A szociálkorporatista irányzat az I. világháborút követően tovább erősödött, az ún. bécsi irányzatok egyre erőteljesebben szorgalmazták a kapitalista gazdasági rendszertől és a piactól való elfordulást. Az irányzat eme „második generációja” egyebek között szorgalmazta a bérmunka és a kamat eltörlését, ezzel összhangban követelte a munka nélkül szerzett jövedelmek megszüntetését.⁷ A tulajdonjogot szorosan kapcsolni kívánta a végzett munkához. Erősen korlátozni kívánta a vállalkozói és piaci szabadságot, valamint a versenyt, a kapitalizmust pedig többen épp annyira elvetendőnek tartották, mint a kommunizmust.

3.2. *Szociálrealista irányzat – szolidarizmus* A szociálkorporatista irányzat kibontakozásával egy időben indult meg az ún. szociálrealista irány fejlődése is. Ez az irányzat, amely főleg Németországban a világi katolikus hívekkel is élénk interakcióban volt, és nagy szellemi támogatást kapott azok társadalmi szerveződéseitől, később pedig a Centrum Párttól, elfogadta a modern kor vívmányait, és a szociális kérdést nem a teljes kapitalista rendszer lebontásával képzelte el, hanem annak csupán módosításával, kedvezőtlen következményeinek orvoslásával. A szolidarista irodalom erőteljesen támaszkodott az újszolasztikus filozófiai rendszerre, így minden gazdasági-társadalmi eseményt a természetjog és annak központi fogalma, az igazságosság szempontjából vizsgált. Az irányzat legfontosabb képviselője a jezsuita Heinrich Pesch volt, aki főművében, a *Lehrbuch der Nationalökonomie* című művében (I–V., Freiburg, 1905–1923) kiállt a kapitalista rendszer mellett, de elméletébe igyekezett beépíteni a hivatásrendi társadalom elemeit is.

A szolidarista irodalom második hullámának legfontosabb németországi képviselői szintén jezsuiták voltak, Gustav Gundlach és Oswald von Nell-Breuning.

Az I. világháború után egyre élesebbé váló kapitalizmuskritikák és a fokozódó kiábrándulás időszakában órájuk hárult a feladat, hogy ennek a katolikus körökben is egyre inkább terjedő kapitalizmuskritikának, sőt kapitalizmusellenességnek gátat vessenek, s

⁵ Nem térek ki bővebben a katolikus liberalizmusra, amely összeegyeztethetőnek tartotta a kapitalista és demokratikus berendezkedést a katolikus hitelvekkel. Az irányzat azonban legfőbb képviselőjének, Huguis-Félicité Robert de Lamennais-nek XVI. Gergely általi elítélése (1834) után viasszorult, és a század második felében már nem játszott szerepet a katolikus szociális tanítás kialakításában.

⁶ Vö. Wiard von KLOPP: *Die Sozialen Lehren des Vogelsangs*, 1938.

⁷ Lásd Arno ANZENBACHER: *Keresztény társadalometika*, Szent István Társulat, Budapest, 2001, 136.

bebizonyítsák a szociálkorporatista irányzat képviselőinek, hogy helytelen úton járnak. Mindezt úgy, hogy a szociálkorporatista irányzatok által is alapként említett ősi egyházi hagyományokra, az igazságosságra és a skolasztikus szerzőkre hivatkoznak.

Ezen heves viták hatására választotta doktori disszertációja témájaként a német szolidarizmus egyik fő alakja, Nell-Breuning az árképzés és a piac, ezen belül a tőzsde kérdéskörét (amely ekkorra már szitokszóvá vált több, a bécsi irányzatokhoz tartozó gondolkodó szemében), és készítette el 1928-ban a *Grundzüge der Börsenmoral* című művét.

4. A disszertáció

4.1. *Bevezető* Nell-Breuning már a bevezetőben tisztázza viszonyát a gazdasággal és a gazdálkodó emberrel kapcsolatban. Elsőként megállapítja, hogy az ember végső céljának Istennek kell lennie, így a moralitásnak, az etikai normáknak az élet minden területén helye van, így a gazdaságban is. Másodszor elismeri a gazdaságot önálló, független részterületnek (a modernitás elfogadása!),⁸ amelynek ugyanúgy önálló szabályai vannak, mint a matematikának vagy a logikának, ugyanúgy függetlenek az egyháztól, mint a tudomány vagy az állam. Ebből következik, hogy a gazdasági törvények önmagukban értékeslegessé, akárcsak a fennálló gazdasági rendszer ideáltípusa, amit kapitalizmusnak nevezünk. Ezzel feloldja a katolikus körökből érkező egyik leggyakoribb kritikát, hogy a haszonelv mint a gazdálkodás végső célja ellentétes lenne a keresztény ember végső céljával, Istennel. A haszonelv csupán a gazdasági rendszeren belüli törvény, amely a gazdasági cselekvés fő irányítója, de nem a gazdálkodó ember végső célja, ami csak Isten lehet. Ebből viszont az is következik, hogy a haszonelv etikus is, sőt a gazdasági cselekvés elsődleges mércéjét a gazdaságon belüli törvény jelenti, az etika pedig a közgazdaságtan segítségével tudja megítélni egy gazdasági döntés helyes vagy helytelen voltát (14). Végül a gazdaságot definiálja mint az emberek anyagi javakkal való ellátását biztosító kultúrtevékenységet.

A gazdálkodó ember tudatának vizsgálatát is elvégzi, és megállapítja, hogy egyes katolikus körök azon elvárása, hogy a gazdálkodó ember az etika és a szeretetparancs alapján gazdálkodjon, lehetetlen. Hiszen minden mesterembernek, így a gazdálkodó, kereskedő embernek elsősorban a saját szakterületéhez kell értenie, arra kell figyelnie, és csupán egy passzív figyelemnek kell arra irányulnia, hogy a gazdaságon belül végzett tevékenység ne lépje túl az etikai normákat. Nincs szükség arra, hogy minden pillanatban azt vizsgálja, nem lépte-e túl az erkölcsös gazdálkodás határát (17).

4.2. *Árelméleti összefoglaló* Árelméleti bevezetőjében Nell-Breuning az igazságos árat teszi meg mércének. Ennek megfelelően vizsgálja meg az ár és az érték viszonyát. Elsőként definiálja az árak három funkcióját: az árak szabályozzák és irányítják a fogyasztást, a

⁸ Oswald von NELL-BREUNING: *Grundzüge der Börsenmoral*, Herder, Freiburg im Breisgau, 1928, 15. (A továbbiakban a főszövegbeli oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak.)

termelést és a jövedelemképződést. Az árak egymásra hatását (ki nem mondva) a walrasi gazdasági modell szimultán egyenletrendszerével érzékelteti: az árak matematikai egyenletekkel kifejezhetőek egymásból, bármilyen kis változás az egyik termék árában megváltoztatja a többi egyenletet, ezzel a többi árat is. Ezzel a megközelítéssel Nell-Breuning az árarányokra irányítja rá a figyelmet, és nem kíván foglalkozni az árszínvonal kérdésével. Nell-Breuning kétféle értelemben beszél az igazságos árakról: egyrészt általában az összes árról, ahol elsődleges feltétel a termelés, a fogyasztás és a jövedelemképződés szabályozott, zökkenőmentes és kiegyensúlyozott lebonyolódásának tartós lehetővé tétele (a közjó szolgálata). Ennek a feltételnek elméletileg több árrendszer is megfelelhetne, ez azonban Nell-Breuning szerint csak feltevés, mivel a jelenlegi szabad verseny által kialakított árrendszer helyett egy konstruált árszisztéma létrehozása egyrészt lehetetlen (az áregyenlet-rendszerhez tartozó konstansok és együtthatók megszerzése lehetetlen feladatot jelentene, nem is beszélve arról, ha az emberi akaratszabadságot is figyelembe kívánja venni a rendszer),⁹ másrészt mivel az árak nemcsak a jelen termékei, hanem szorosan kapcsolódnak a múltbeli gazdasági helyzethez is, ezek egyoldalú megváltoztatása komoly érdeksérelmekhez és igazságtalansághoz vezetne (36). Ezzel a szerző elhatárolódik a társadalomjogi nominalizmustól, amely a gazdaságot a szabad kísérletezés helyszínévé tenné (akárcsak a marxizmus).

Az egyes árak igazságosságának vizsgálatakor szintén elveti a nominalizmust, mint olyan elméletet, amely szerint az árak tetszőlegesen megszabhatók. De elveti az ún. hiperrealizmust, amely szerint az igazságos ár a dologban immanensen benne foglalt értékhez kell kapcsolódjon (ezzel elveti a marxista munkaérték-elméletet is). Nell-Breuning itt is hangsúlyozza az árarányok és a termékek egymáshoz való viszonyának elsődlegességét az egyedi ár-termék viszonyhoz szemben, hangsúlyozva, hogy az árképzésben elsődleges a kölcsönös igazságossággal kísért csere mértékét jelentő árarány, és csak másodlagos az árak értékelációja. Nell-Breuning szerint egy termék igazságos ára nem egy pont, hanem egy intervallum, mivel az árak mögötti igények és körülmények, amelyek mind tekinthetők igazságosnak, folyamatosan változtatják a termék árát. Így a diszszertáció szerint az igazságos ár egy rugalmas fogalom, de ennek ellenére nem önkényes, hanem objektív, a valóság által kikényszerített ár, amely meg kell feleljen annak a feltételnek is, hogy nem zavarja a gazdaság és az árrendszer működését. Az ár meghatározásának legfontosabb helye a piac, legfontosabb szereplői pedig a kereslet és a kínálat, mely előbbi a neoklasszikus közgazdákhoz hasonlóan a fogyasztók szubjektív értékítéletéből vezeti le (akárcsak a szolidarizmus szellemi atyja, Pesch), míg utóbbit a költségekből. Nell-Breuning a kereslet és kínálat mellett kiemeli az intézmények és állami szabályozások jelentőségét is, mint ármeghatározó tényezőket. Végso soron Nell-Breuning szerint az igazságos ár megegyezik a legutolsó információ szerinti piaci árral. Az állami beavatkozással kapcsolatban pedig megállapítja, hogy míg a piaci árakról az ellenkező bizonyításáig fennáll a vélelem, hogy igazságos árak-

⁹ Ez az érvelés gyakorlatilag megegyezik Ludwig Mises és Friedrich A. Hayek 1920-as években megjelenő szocializmus-kritikájával, amely a racionális szocialista kalkulációt vonta kétségbe.

ról van szó, addig az államilag szabott, illetve befolyásolt árak esetében pontosan ezzel ellentétes a helyzet.

Mind az árrendszer, mind az egyes árak igazságosságához tartozónak véli Nell-Breuning az ingadozások minimalizálását, ezzel az igazságos ár koncepciójába beleérti az árstabilitás fogalmát is.

Az igazságos ár koncepcióját Nell-Breuning a skolasztikai legnagyobb alakjainak nézeteiből meríti. Míg a termékek áráról esik szó, addig nincs is probléma, mint Nell-Breuning megjegyzi, nincs nagy különbség a skolasztikus árképzés és a neoklasszikus határhaszon-iskola között (49). Nagyobb gondba kerültek a skolasztikus gondolkodók, amikor a kamatjövedelmek, a kereskedelem bizonyos típusai, az áringadozás és általában a munka nélkül szerzett jövedelmek kérdése került szóba. Itt Nell-Breuning megállapítja, hogy az összes skolasztikus gondolkodó elismerte a profit létjogosultságát, a legtöbb elismerte az áringadozások természetes voltát és ugyanannak a terméknek a különböző kereskedelmi fázisokban (kiskereskedelem, nagykereskedelem) megjelenő eltérő árának igazságosságát, egyedül a kamatjövedelmet mint olyat vetették el, élesen elkülönítve a pénz és más vagyontárgyak jövedelemtermelő képességét. Nell-Breuning a későbbiekben, a tőzsdei árképzésnél megmagyarázza, hogy a pénz ára a kamat (Pesch szavaival: a hitelezés egy piac által beárazott gazdasági teljesítmény, amelynek árát a piac kell meghatározni [121]), annak elvetésével pedig a termékek tér- és időbeli áramlása közül az utóbbi akadhat meg, komoly igazságtalanságokat okozva a piacon.

4.3. A tőzsdei árképzés vizsgálata Nell-Breuning a tőzsdei árképzést a parkett minden szegmensén elvégzi. A részvények esetében több problémát vet fel. Elsőként azt az általános esetet vizsgálja, amikor egy cég tőzsdei részvényeiből számított értéke és könyv szerinti értéke között eltérés jelentkezik. Megállapítja, hogy már az az ok, hogy míg a cégrészvényeknek széles piaca van, a teljes cégeknek viszont nem, indokolja, hogy egy cég részvényeinek összege más árat adjon, mintha a céget egyben kívánnánk értékesíteni (81). E gondolatot folytatva megállapítja, hogy egy blokkoló kisebbségi, illetve egy többségi részvénytársaságnak ismét más ára kell legyen, mint a parketten forgó többi cégrészvénynek, így egy cégnek illetve részvényeinek egyszerre több igazságos ára is lehet a körülményektől függően. Emellett megállapítja, hogy például a részvények csendes összegyűjtése és magasabb áron való értékesítése egy stratégiai befektetőnek egyrészt közgazdaságilag hasznos lehet (ha és amennyiben ez növeli a cég értékét), sőt a részvények alacsonyabb áron való vételéből és magasabb áron való eladásából származó jövedelem is igazságosnak tekinthető a fenti okból – gazdasági értékteremtés – következően.

Élesen elítéli viszont Nell-Breuning a nagybankok azon politikáját, mely szerint a likviditás tetszőleges bővítésével vagy szűkítésével növelik vagy csökkentik a tőzsdei árakat, mesterséges hullámokat keltve a piacon. Ezt még akkor is elítélendőnek tartja, ha nem kapcsolódik haszonszerzéshez. Ha azonban egy általuk megszervezett tőzsdei kibocsátást kívánnak ezzel még sikeresebbé tenni, akkor még súlyosabb a helyzet (91–92).

A kötött kamatozású kötvények esetében a kamat változása generálja az árfolyamváltozást, ennek megfelelően ugyanúgy pillanatonként változhat az árak, mint a részvé-

nyeknek, ezzel együtt tekinthető igazságosnak a tőzsdei árazásuk. A kamatláb mesterséges mozgását egyetlen esetben tartja elfogadhatónak Nell-Breuning: amikor a jegybank segíti az állami kötvénykibocsátást, de ez is csak szigorú mérlegelés után mondható ki (a teljes államháztartási helyzet – adók, járulékok, hitelfelvétel stb. – mérlegelése után).

Az értékpapírok árszabályozásának kérdésében Nell-Breuning szerint lehetnek speciális esetek, amikor több haszonnal jár az árak rögzítése, de ez csak azokra a termékekre képzelhető el, amelyek forgalmuk döntő hányadát nem a tőzsdén bonyolítják. Az állampapírok árfolyamának szabályozása esetében ugyanaz a helyzet, mint a kötvénykibocsátás esetében: mérlegelni kell, vajon mennyit árt, illetve használ a közjónak. Az értékpapírok árfolyamának védelme Nell-Breuning szerint szabadpiaci körülmények között úgyszólván csak lassítani tudja az ártrendeket, meggátolni nem, így csupán a kisebb ingadozásokat fékezheti. Amennyiben ez a cél, úgy (ha a cég részvényeinek esése nem rossz helyzetéből következik) van létjogosultsága az árfolyam védelmének. Ha azonban a belső problémák elfedése – a papíroknak az igazságos ártól való eltérítése – a cél, akkor ez a tevékenység káros és bűnös.

A devizák árazása, vagyis a devizaárfolyamok mozgásának kérdéskörében először Keyneszel együtt megállapítja, hogy az aranydeviza-rendszer nem azért működik, mert az arany bármilyen kiegyenlítő funkcióval rendelkezne, hanem mert a jegybankok mesterségesen az aranypontok között tartják az árfolyamokat (101). Miután így megállapítja, hogy a devizák egyetlen természetes regulátora a devizapiac, ezt kezdi elemezni, és leszögezi, hogy a devizák esetében is a piac jelenti az igazságos ár alapját, s az olyan aranypontok között mozgó árfolyam, amelynek szinten tartásáért a jegybankoknak állandóan interveniálnia kell, nem igazságos. Az intervenció helyett inkább a devizák határidős piacát javasolja az árfolyam-ingadozások kiegyenlítésére is.

Más kérdés, hogy a „beteg” valutákkal¹⁰ szembeni spekulatív támadások igazságtalanságok, így az ellenük való jegybanki védekezés jogos, de itt sem a nemzetközi spekulánsokat kell szidni, mivel a valuták összeomlását a nyájhatás, a kisemberek piac után mozdulása váltja ki. Összességében Nell-Breuning megállapítja, hogy az összes piaci áreltérítések közül a devizaárfolyamok eltérítése a legsúlyosabb, mivel ez okozza a legtöbb kárt és igazságtalanságot a nemzetgazdaságnak. Emellett különösen a jelenlegi (1920-as évekbeli) pénzügyi káosz közepette, amikor a pénzügyi manipulációk felülírják a szabadpiaci logikát, óv minden fajsúlyos nyilatkozattól, amely akár a jegybanki és politikai aktivizmus, akár a piac magára hagyása mellett teszi le a voksot.

A kamatok piaci alakulásáról szóló fejezettrészt Nell-Breuning a skolasztika kamattal kapcsolatos megállapításaival kezdi, és definiálja a tőzsde funkcióját a pénzügyi kapcsolatokban. Itt megállapítja, hogy tőzsde a tőke- és pénzügyi piac, tehát a rövid- és hosszútávú pénzügyi kereslet (absztrakt vásárlóerő) elosztója és transzformátora, ahol a különböző lejáratú megtakarítások különböző lejáratú hitelekkel transzformálódnak, biztosítva mind a rövid táv, mind a hosszú táv (a tőkeképződés biztosítása) igényeit. Ezt a cirkulációt szabályozzák a rövid- és hosszútávú kamatlábak, és a jelenlegi (20-as évekbeli) hitelre ala-

¹⁰ Itt Nell-Breuning valószínűleg az inflációval, gazdasági válsággal küzdő országok valutáira gondol.

pozott gazdaságban létfontosságú, hogy igazságos árak alakuljanak ki ezen a piacon mind rövid, mind hosszú távon. Itt kiemeli a közvetítők (bankok, takarékszövetkezetek) nagy felelősségét, mivel egyik időtávra sem szabad túlzott kínálatot biztosítaniuk, ezzel eltérítve a kamatokat valós (igaz) áruktól, mivel ez káros lehet mind a tőkeképződés (túlberuházás), mind a fogyasztás szempontjából. Az igazságos kamat Nell-Breuning szerint végső soron a reáltőke átlaghozamához kell igazodjon (ez közgazdaságilag is így van), de elismeri, hogy a reáltőkénél könnyebben mozgatható absztrakt vásárlóerő (pénz) ára éppen likviditása által magasabb lehet, árát pedig a pénz- és tőkepiacnak kell megszabnia (121). Elismeri a különböző kamatlábak jogosságát az ügyfélkörrel kapcsolatosan (lakossági hitelezés eltérő kamata a nagyvállalati hitelezéshez képest). Viszont éppen a németországi helyzetre való tekintettel (ahol Nell-Breuning szerint nemcsak az árfolyamok, de a kamatlábak is teljes mértékben manipuláltak) hosszan értekezik a szükséghelyzetekről, amikor a pénz- és tőkehiány irracionális mértékben (uzsoraszintre) tornázza fel a piaci kamatlábakat, tekintet nélkül a reáltőke hozamaira. Ekkor, amikor nem működik a szabad piac, a jegybank és a kormányzat kötelessége a kamatokat egészséges-igazságos szinten tartani, mindezt úgy, hogy a gazdaságpolitika legfőbb célja kell legyen a lehető legnagyobb tér meghagyása a piac számára a kamatok kialakításában. A piaci játéktér egyrészt a legjobb indikátor az irányító hatóság számára, másrészt az alacsonyabb kamatszinten belüli kamatfelárakkal továbbra is elvégezheti a gazdaság finomhangolását.

4.4. A tőzsdei spekuláció A spekuláció jelenségét Nell-Breuning három nézőpontból vizsgálja meg: individuáletikai nézőpontból, összgazdasági nézőpontból, valamint hogy törvénytörő-e a spekuláció elfajulása.

Az individuáletikai elemzést ismét a skolasztikus gyökerek vizsgálatával kezdi, megállapítva, hogy az elődök a mértéktelen nyereségvágy és a munka nélkül szerzett jövedelem miatt vetették el a spekulációt. Nell-Breuning az elsőt a közvetett és a végső cél összekeverésének véli, és kárhoztatja a túlhajtott pszichologizálásból fakadó ítéletet. A második érvet sem tekinti meggyőzőnek, mivel a spekuláns definíció szerint szellemi munka végzésével szerzi jövedelmét, akárcsak egy fehérgalléros munkás. A ténykedése során pedig (ha elfogadjuk, hogy a piacon kialakuló és ingadozó ár igazságos) igazságos és alacsony áron vesz, később pedig ugyanúgy igazságos, csak éppen magasabb áron ad el. Tény azonban, hogy a megszerzett jövedelem valakinek veszteséget jelent, és (általános esetben, szokásos áringadozások esetén) nem kapcsolódik hozzá a terméket (értékpapírt) megváltoztató többletérték. Itt Nell-Breuning elsőként azt állapítja meg, hogy nemcsak a hivatásos spekulánsok teszik ezt, hanem a tőkés a tőzsdén szaporítani akaró kisbefektetők, akiknek tevékenysége a nyájhatás miatt sokkal károsabb (növeli a tőzsdei árak ingadozását), mint az ingadozást elindító hivatásos spekulánsoké (135). És mivel a hivatásos spekulánsok jövedelmének egy része az amatőröktől származik (akik effektíve szerencsejátékot játszanak), nem is tekinthető bűnös jövedelemnek, mivel a kisbefektetők tudatosan vállalják a veszteséget a spekulációval (139). Gondot jelent viszont az a jövedelemrész, amely nem a többi spekulánstól származik, hanem a piac azon szereplőitől, akik nem spekulálni, hanem gazdálkodni akarnak.

Összgazdasági nézőpontból a spekuláció kockázatvállalást jelent, ami az ügylet ellentétes résztvevője szempontjából a kockázattól való megszabadulást eredményezi. Tehát a spekulánsok olyan szolgáltatást nyújtanak (kvázi az ármozgások elleni biztosítást kínálva) a gazdálkodóknak, akik csökkenteni akarják vállalatuk ármozgásoknak való kitettségét, ami mindenféleképp hasznos és a közjót szolgálja. Ebben az esetben még az individuáletikai megfontolás is érdektelen (akarják-e ezt a spekulánsok vagy sem), csak az eredmény számít. Ezzel szemben áll az a tény, hogy a spekulánsok a biztosítókkal ellentétben abban érdekeltek, hogy a veszélyforrás (az ármozgások), ami ellen az „ügyfeleik” „biztosítani” akarják magukat, növekedjen, mivel ebből szerzik nyereségüket (146). Itt tehát azt kell mérlegelni, hogy összgazdasági szempontból melyik a nagyobb: az a haszon, amelyet a kockázatukat fedezni akaró cégeknek nyújtanak, vagy az a kár, amit az árfolyammozgások indukálásával keltenek.

Mivel tehát felmerül a gyanú, hogy a spekuláció káros a közjóra, Nell-Breuning sorra veszi azokat a gazdasági lehetőségeket, amelyek esetében a spekuláció kizárható. Mivel a spekuláció szorosan kötődik az ármozgásokhoz, ezek kiiktatásával megszüntethető a jelenség. Ennek módzatai az állami árszabályozás, illetve a kartell-megállapodások, amelyek monopolhelyzetet biztosítanak a szereplőknek. Nell-Breuning mindkét megoldást elveti,¹¹ mivel úgy véli, hogy mind a politika, mind a kartellszabályozás meghozói ugyanolyan anyagból vannak gyúrva, mint a spekulánsok, tehát adott esetben ugyanúgy a maguk javára fogják fordítani az árak feletti hatalmat, mint a spekulánsok (150–151). A két rossz közötti választás során Nell-Breuning egyértelműen a szabad ármozgások és a vele együttjáró spekuláció mellett teszi le a voksot, mivel ebben megmarad a piac és a versenyhelyzet, ami a helyes árakhoz vezethet.

Ezután felteszi a kérdést, hogy a spekuláció törvényszerűen elfajul-e (ellentétessé válva a közjóval és a természetjoggal) avagy sem. Nell-Breuning erre a kérdésre nem tud határozott választ adni, mivel nem lehet szétválasztani a spekuláció jó és rossz részét sem törvényekkel, sem más módon.

Összefoglalásul a következőket állapítja meg: a spekuláció komoly kétségeket okoz a moralistáknak, de természetjogilag nem tilos. Komoly gazdasági hasznot hajthat, és a kockázatátvállalás a gazdasági szereplőktől erkölcsileg helyeselhető. A pusztán nyereségszerző (gazdasági hasznot nem hajtó, sőt gazdaságilag káros) hivatásszerű spekuláció etikailag mindenféleképp alacsonyrendű, szigorúan véve szemben áll az igazságossággal. A kisbefektetői (ún. publikum-) spekuláció közgazdaságilag káros és helytelen. Ennek ellenére nyitva hagyja annak a lehetőségét, hogy a közgazdaságtan olyan pozitív tulajdonságokat talál a spekulációban, amelyek megváltoztathatják a róla alkotott képet (162).¹²

¹¹ Akárcsak a kései skolasztikus filozófia majd' minden képviselője 1400-tól 1600-ig, amikor először felmerültek ezek a lehetőségek.

¹² Itt jegyzendő meg, hogy a jelenlegi közgazdasági elméletek szerint a kockázatátvállalás mellett a spekulánsok likviditást biztosítanak a piacnak, ami még a pusztán haszonszerző tevékenységre is igaz. Ez további érveket ad a spekuláció összgazdaságilag pozitív megítéléséhez.

4.5. Határidős ügyletek A határidős kereskedést Nell-Breuning ugyanúgy erkölcsileg semleges tevékenységnek tartja, mint a prompt ügyleteket. Ennek megfelelően kárhoztatja azokat a hangokat, amelyek spekulatívnak tekintik a határidős ügyleteket, mivel összekeverik a határidős ügyletek lezárásának szokásos módját, az ellenügylettel történő lezárást és a két ügylet közötti különbség pénzügyi elszámolását a tiszta különbözeti ügylettel, amelynek célja valóban csupán a határidős piaci ármozgásokból való jövedelemszerzés (mint ilyen, spekuláció). Ezen felül megvédi a határidős ügyleteket kötőket attól a vádtól, hogy bizonyos ármozgásokat kívánnának kihasználni. Nell-Breuning elismeri, hogy a határidős ügyleteknek van spekulatív jellege, de ezt nem szerencsejátéknak, hanem piacismeretnek (amely többletinformációval rendelkezik) nevezi, ami által a határidős árak a helyes irányba mozdulnak el, az információ ezzel beépül az árba (175). Nem érzí problémának azt sem, ha az ügylet kötője a kontraktus megkötésének pillanatában még nincs az áru birtokában. Igaz ugyan, hogy ez akár spekulatív ügylet is vezethet, de az ilyen ügylet megtiltása az egész határidős kereskedés koncepcióját tenné tönkre. A határidős ügyletek fontosságát abban látja, hogy ahogyan a két helység közötti áruszállítás az árak térbeli különbségeit egyenlíti, úgy a határidős ügyletek az árak időbeli egyenetlenségeit javítják ki, emellett pótolják a közvetítő kereskedelmet.

4.6. A disszertáció összefoglalása Az összefoglalóban Nell-Breuning annak lehetőségét veszi sorra, hogyan lehetne emelni a börze morálját, hogyan lehetne elkerülni a gazdaságilag és etikailag káros ügyleteket. Megállapítja, hogy egy korporatív, csak bizonyos köröket a tőzsdei kereskedésbe engedő megoldás ugyan nagyobb lehetőséget ad egy közös ethosz kialakításához (bár az így szervezett és a nyitott börzék morálja között nem lelhető fel érdemi különbség), de egy etikai kódex és egy tőzsdei becsületbíróág ugyanolyan hatékony lehet a morál emelésében mindkét esetben. Nell-Breuning kiemeli, hogy nem a tőzsdei szereplők szociális hátteréből, hanem az ügyleteik természetéből kell levonhatónak lennie az etikai normáknak (212).

Fontos szerepet tulajdonít a szerző az értékpapírok tőzsdei engedélyezésének is, olyan szűrőrendszert javasolva, amely kiiktatja a spekulatív céllal tőzsdei forgalomba kerülni vágyókat. Végül az állam szerepét hangsúlyozza, amely azonban nem zavarhatja a tőzsde autonómiáját, mert csupán ezáltal tekintheti partnernek a tőzsde az állami felügyeletet, amely segíteni kíván a tőzsdén, nem pedig irányítani akarja (218).

5. Összegzés

Nell-Breuning disszertációja még mai szemmel olvasva is tartalmaz friss megállapításokat mind a tőzsdére, mind a tőzsdei tevékenység etikus vagy etikátlan voltára vonatkozóan.¹³ Emellett megállapíthatjuk, hogy a szerző világosan hitet tesz a gazdaság

¹³ Például a banki likviditásbővítés tőzsdékre gyakorolt káros hatása könnyen előhívja LÁMFALUSSY Sándor *Pénzügyi válságok a fejlődő országokban* c. (Akadémiai, Budapest, 2008) művének hasonló megállapításait a ban-

szabadpiaci modellje mellett akkor és ott (a 20-as évek Németországában), ahol és amikor az anomáliák gyakoriak voltak, s mind a közvélemény, mind a német közgazdasági elit, de még a katolikus értelmiségiek jelentős csoportjai is a szabadpiaci rendszer feladása mellett érveltek, többek között a tőzsde spekulatív működését hozva fel a piaci kudarcok eklatáns példájaként. Ezzel szemben Nell-Breuning visszaveri azokat a (katolikusok számára fontos) vádakat, hogy a kapitalizmus ab ovo bűnös rendszer lenne a haszonelv mint legfontosabb princípium alkalmazása mellett, vagy nem felelne meg az egyház filozófiájának, a skolasztikának. Ez utóbbi esetében Nell-Breuning a skolasztika igazi hagyományait követi, amikor elfogulatlan bíróként vizsgál egy-egy tevékenységet, minden körülményt és összefüggést görcső alá véve, minden okot és okozatot felderítve.¹⁴ Ezért mond igent a skolasztikában nagyrészt elutasított kamatra is, nem azért, mintha az egyházi álláspont megváltozott volna, hanem mert a valóság, a gazdasági helyzet változott meg.¹⁵ Ezzel szembeszállt a bécsi irányzatok azon véleményével, amely a skolasztikus tanokkal való formális egyezést többre értékelte a skolasztikus filozófia lényegénél és az abból a modern korra levonható következtetéseknél.

Nell-Breuning emellett világosan szétválasztja a piac normális működését az aktuális piaci helyzettől (monopolszereplők, illetve államok által manipulált árak és kamatok), megvilágítva, hogy a piac helyett szóba jöhető megoldások (új árrendszer, állami irányítás vagy korporatív kartell-megállapodások mellett rögzített árak) a jelenlegi helyzetnél is rosszabb eredményre és nagyobb igazságtalanságokhoz vezetnének.

Nell-Breuning ezen disszertációjával megmutatta, hogy a katolikus társadalmi tanítás képviselőinek közgazdasági ismeretei a kor színvonala felett állnak. Távol áll tőlük az a doktrinerség, ami akár a bécsi irányzatokat, akár a szocialistákat, akár a liberális gazdaságpolitika hirdetőit jellemezte. Megmutatta, hogy az egyház kétezres éves hagyománya megfelelő szakmai színvonalon probléma nélkül fésülhető egybe a modern gazdasági ismeretekkel, és egy olyan bonyolult közgazdasági kérdés, mint a tőzsde működése is megítélhető az egyházi hagyomány és az igazságosság szempontjából. Nell-Breuning ezzel a munkával olyan új szempontokat vetett fel a gazdasági jelenségek értékelésével kapcsolatosan, amelyek alapján a II. világháború után a katolikus társadalmi tanítás érdemben tudott hozzájárulni az új német gazdaságirányítási modell megalkotásához.

6. Nell-Breuning hatása

Nell-Breuning szakmai tudására XI. Piusz is felfigyelt, 1931-ben már a második társadalmi kérdésekkel foglalkozó enciklika, a *Quadragesimo Anno* írásában vett részt,

kok által kiváltott eszközár-buborékokról és azok kipukkanásáról, melynek eklatáns példája a 2007–2008-as amerikai jelzálogpiaci válság.

¹⁴ Erről bővebben lásd Joseph Alois SCHUMPETER: *History of Economic Analysis*, Oxford UP, New York, 1994, 102.

¹⁵ Mert a kapitalizmussal általánossá váló gazdasági növekedés az anyagi javak állandó törvényévé vált.

amelyben bár súlyos kritikával illeti a korabeli kapitalizmust, mégis kitartott melletté.¹⁶

A náci időszak szilenciuma után Nell-Breuning ismét a középpontba került mint olyan ember, aki sem személyében, sem nézeteiben nem korrumpálódott a diktatúra idején. Folyamatos publikálás és oktatás mellett informális pozícióban részt vett a CDU és az SPD, valamint az újjáéledő német szakszervezetek programalkotó tevékenységében és megszervezésében. Emellett 1948-tól több mint 20 éven keresztül tagja volt a szövetségi gazdasági minisztérium tanácsadó testületének. 1948-tól tanított a német szakszervezeti szövetség vezetőképző akadémiáján, az Akademie der Arbeiton. Részt vett az SPD Bad Godesbergi Programjának kidolgozásában.¹⁷ Különösen kiemelkedő volt hatása a szakszervezetekről a német társadalomban folyó vitában az ötvenes években, valamint az üzemi szavazati jogról folyó vitákban a hatvanas években. A politikai küzdőtéren azonban Nell-Breuning mindig felette állt a politikai pártokat és csoportokat megosztó hátrárokra, ezt az érintettek is elfogadták. Bárkivel állt is szóba, mindig kritikus és távolságtartó volt, kényelmetlen és megvesztegethetetlen partner, aki senki kedvéért nem adta fel tárgyilagosságát.

Már életében is több könyvet adtak ki munkásságáról. Életművéért számos kitüntetést kapott különböző intézetektől,¹⁸ halála után nevét több intézmény is felvette, köztük a korábbi oktatói tevékenységének színhelye, a frankfurti jezsuita főiskola gazdaság- és társadalometikával foglalkozó intézete.¹⁹

Nell-Breuning jelentős hatással volt Nyugat-Németország szociális és gazdaságpolitikai fejlődésére, ami szociális és jogállami módon szervezett ipari társadalommá tette az országot. Mindeközben tevékenységével sikerült elérnie, hogy egyrészt a katolikus egyházi intézmények integrálódjanak a szövetségi köztársaság modernizációs folyamatába, másrészt nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a nyugatnémet modernizáció a katolikus társadalmi tanításhoz illeszkedő irányt vegyen.

¹⁶ Az enciklika szavaival: „nem lényege szerint hibás ez a rendszer”. (QA 100, lásd *Az Egyház társadalmi tanítása*, szerk. Tomka Miklós – Goják János, Szent István Társulat, Budapest, [1993,] 86.)

¹⁷ A program megalkotása után jegyezte meg, hogy végre olyan az SPD programja, mintha a katolikus egyház társadalmi tanításának gyűjteménye lenne.

¹⁸ A Guardiani-díjat a Katolikus Akadémiától Bajorországban (1972), Frankfurt város Goethe-plakettjét (1977), Hessen Állam Leuschner-medálját (1979), a Hans Böckler-díjat (1980). 100. születésnapján, 1991-ben a német államfő, Richard von Weizsäcker tüntette ki a Szövetségi Érdemrend Nagykeresztjével.

¹⁹ Oswald von Nell-Breuning-Institut für Wirtschafts- und Gesellschaftsethik der der Philosophisch-Theologischen Hochschule Sankt Georgen, Frankfurt am Main (www.sankt-georgen.de/nbi).